

J. VAN BOUWEL, *Verklaringspluralisme in de sociale wetenschappen. Een wetenschapsfilosofische verdediging met toepassingen in de geschiedbeoefening, de theorie van internationale relaties en de economische wetenschappen*, UGent, 2003, Vakgroep Wijsbegeerte en Moraalwetenschap, promotor: Prof. Dr. E. Weber

---

Hoe verklaart een sociale wetenschapper? Welke verschillende soorten van verklaringen treft men aan in de sociale wetenschappen? Wat zijn goede verklaringen? In mijn proefschrift heb ik me, als wetenschapsfilosoof, gebogen over de verklaringspraktijk van de sociale wetenschapper (waaronder ik ook de historici reken). Enerzijds heb ik de bestaande diversiteit aan verklaringvormen in de sociale wetenschappen en het waarom van deze diversiteit

geanalyseerd. Anderzijds heb ik de manier waarop met deze diversiteit wordt omgegaan, geëvalueerd.

Drie doelstellingen werden vooropgesteld bij de analyse van de verklaringspraktijk. Ten eerste wilde ik bepaalde dichotomieën die in de reflectie over verklaringen in de sociale wetenschappen steeds opnieuw opduiken, met name handelen *versus* structuur, individualisme *versus* collectivisme, idealistische *versus* materialistische factoren, verklaren *versus* begrijpen,... in vraag stellen. Deze dichotomieën en hun onderliggende assumpties wegen zeer zwaar op de filosofie van de sociale wetenschappen. Ten tweede, heb ik – bevrijd van onnodige assumpties – getracht een positieve bijdrage te leveren aan de oplossing van een aantal problemen waarmee sociale wetenschappers steeds opnieuw geconfronteerd worden bij het formuleren van verklaringen. Ten derde, wilde ik de inzichten die ik hierbij verworven had, toepassen op discussies binnen een aantal sociaal-wetenschappelijke disciplines, met name in de geschiedbeoefening, de theorie van internationale relaties en de economie. Daarnaast heb ik ook geëxpliciteerd wat de verworven inzichten ons kunnen bijbrengen over de verhouding tussen sociaal-wetenschappelijke disciplines onderling.

Bij de analyse van verklaringen geformuleerd door sociale wetenschappers, wordt vaak verwezen naar het debat tussen methodologisch individualisten en hun tegenstanders. Ik ben dan ook vertrokken vanuit een analyse van dit *individualisme*, en twee alternatieven, met name het *collectivisme* en – een meer recente bijdrage – het *structurisme*. Het debat tussen deze drie alternatieven kent zowel een ontologische als een methodologische component, maar de relatie tussen deze twee componenten blijkt in het verleden onvoldoende bevraagd te zijn geworden. Vaak stel je vast dat uit *a priori* ontologische overtuigingen beperkende methodologische consequenties worden getrokken, en dat methodologische debatten in ontologische termen gevoerd worden. Uitgaande van deze vaststellingen heb ik ontologische en methodologische problemen, d.i. vragen over veroorzaking en vragen over verklaring, in de mate van het mogelijke, onderscheiden. De plaats van de ontologie en haar impact op de methodologische opties diende daarenboven herbekeken te worden.

Aansluitend bij de reflectie over de precieze verhouding tussen de ontologische en methodologische component, heb ik voorgesteld om een minimale ontologie aan te nemen, die het optimaal benutten van methodologische opties niet in de weg staat, en die de verschillende mogelijke verklaringsvor-

men (zoals aanwezig in de verklaringpraktijk) kan plaatsnemen. Ik beschouw deze minimale ontologie als een toetssteen voor de (causale) compatibiliteit van verklaringen, eerder dan dat ze één specifieke verklaringvorm zou voorschrijven (dit laatste gebeurt wel bij de traditionele invullingen van het individualisme, collectivisme en structurisme). Deze minimale ontologische invulling, die we als *a posteriori* wijzigbaar opvatten, hebben we *holistisch causaal fundamentalisme* genoemd. Hoe deze ontologie zich verhoudt tot de verklaringpraktijk, en hoe ze een ander perspectief biedt op het debat tussen individualisme, collectivisme en structurisme, wordt duidelijk na de introductie van een instrumentarium voor de analyse van verklaringpluralisme.

Het instrumentarium voor de analyse van verklaringpluralisme heb ik uitgewerkt op basis van de wetenschapsfilosofische bijdragen over het erotetische verklaringmodel – volgens dit model zijn verklaringen antwoorden op (waarom-)vragen – en op basis van de analyse van het bestaande verklaringpluralisme in de praktijk van de sociale wetenschappen. Een zeer belangrijk element hierbij is de aandacht voor de pragmatische aspecten van verklaren. Deze aspecten heb ik geëxpliciteerd aan de hand van verschillende vormen van *waarom-vragen* en de verschillende motivaties die hieraan voorafgaan. Ik onderscheid twee groepen van *waarom-vragen*. De eerste groep betreft de vraag tot het verklaren van een feit. De tweede groep betreft de vraag tot het verklaren van contrasten tussen feiten, met name een contrast *qua* eigenschappen (P-contrast), een contrast tussen twee objecten (O-contrast), of een contrast *qua* tijdstip (T-contrast). De vormen van deze *waarom-vragen* zijn:

(*een feit*) Waarom heeft object *a* eigenschap *P*?

(*P-contrast*) Waarom heeft object *a* eigenschap P_1 (op tijdstip *t*), eerder dan eigenschap P_2 ?

(*O-contrast*) Waarom heeft object *a* eigenschap *P* (op tijdstip *t*), terwijl object *b* eigenschap *P'* heeft (op tijdstip *t*)?

(*T-contrast*) Waarom heeft object *a* eigenschap *P* op tijdstip *t*, maar eigenschap *P'* op tijdstip *t'*?

Daarbij is het belangrijk oog te hebben voor de verschillende motivaties die ten grondslag kunnen liggen aan het stellen van deze verschillende vragen naar verklaring door sociale wetenschappers. Bij de vragen naar verklaringen van *feiten*, kun je minstens twee motivaties onderscheiden. Ten eerste, heb je *nieuwsgierigheid* (waarbij een verklaring het *explanandum* verbindt met oorzaken die meer vertrouwd zijn dan het *explanandum* zelf) en ten tweede *het maken van voorspellingen* (waarbij een verklaring de informatie biedt die relevant is voor het maken van deze voorspellingen). Bij de vragen naar ver-

klaringen van *contrasten*, kun je ook minstens twee motivaties onderscheiden. Vooreerst kan men gericht zijn *op therapeutische informatie* (verklaring isoleren oorzaken die ons ofwel helpen om een ideaal te bereiken – in het geval van een P-contrast – ofwel om een geobserveerd verschil – T-contrast of O-contrast – teniet te doen) en tweede kan men het *onverwachte karakter* van een geobserveerd feit willen begrijpen (ook hier verwijst de verklaring naar de verschilmakende oorzaak, en niet naar een causale keten). Deze verschillende motivaties vragen om verschillende vormen van verklaringen, aangezien naar verschillende vormen van causale informatie gevraagd wordt.

Gebruik makende van dit instrumentarium toon ik aan hoe de voorkeur voor fijnkorrelige verklaringen, aanwezig bij heel wat wetenschapsfilosofen en sociale wetenschappers, onhoudbaar is. Deze voorkeur voor fijnkorrelige verklaringen betreft de vraag hoe sociale wetenschappers kunnen of moeten omgaan met twee keuzes die ze in hun zoektocht naar verklaringen maken. De eerste keuze betreft het niveau van de verklaring, het individuele/micro- of macro-niveau. De tweede keuze betreft de voorkeur voor het verwijzen naar nabije of afgelegen oorzaken in het formuleren van een verklaring.

Door de restrictieve koppeling tussen ontologie en methodologie (*cf. supra*) worden deze debatten over fijnkorrelige verklaringen gevoerd vanuit de veronderstelling dat één verklaringsvorm (voor alle verklaringen) de beste is, een monistische kijk, bijvoorbeeld dat alle verklaringen in individuele termen dienen te worden geformuleerd, of dat alle verklaringen structurele verklaringen dienen te zijn, of vergelijkende verklaringen. Door aandacht te besteden aan de pragmatiek van verklaringen, zoals kan gebeuren aan de hand van de elementen (waarom-vragen en motivaties) die ik hierboven vermeldde, toon ik aan hoe een verklaringspluralisme begrepen moet worden, en hoe dit pluralisme een meerwaarde biedt. Zowel micro- als macro-verklaringen kunnen toegelaten worden afhankelijk van de verklaringsinformatie die de sociale wetenschapper zoekt, afhankelijk van de motivatie die ten grondslag ligt aan het zoeken naar een verklaring en in de mate dat ze ontologisch niet contradictorisch zijn (wat afgemeten wordt aan de hand van de minimale ontologie). Op éénzelfde manier kunnen verklaringen die verwijzen naar afgelegen oorzaken nuttige verklaringsinformatie verschaffen die niet voorhanden is bij verklaringen die enkel verwijzen naar nabije oorzaken.

Ik toon op deze manier aan dat wat explanatorisch relevant is, dus *zowel* afhangt van wat causaal relevant is *als* van wat pragmatisch relevant is, d.i. de waarom-vraag bakent enerzijds af wat onproblematisch geacht wordt (en dus niet verklaard dient te worden), en anderzijds wat verklaard dient te wor-

den. Op deze manier kan ik de kijk op verklaren van auteurs als Jon Elster, Michael Taylor en andere verdedigers van fijnkorrelige verklaringen bekritisseren. Zij stellen immers dat er één juist of beste model bestaat voor de verklaring in de sociale wetenschappen, en ze verdedigen in het bijzonder het zoeken naar meer gedetailleerde verklaringen, nabije oorzaken, en verklaringen die verwijzen naar individuen. Ik beklemtoon daarentegen de meervoudigheid van de verklaringspraktijk, en verdedig een verklaringspluralisme.

Na het uitwerken van een kader voor verklaringspluralisme heb ik dit vergeleken met de opvattingen over verklaringspluralisme van Uskali Mäki en Philip Pettit. Daarbij meen ik vijf vormen om om te gaan met pluralisme te kunnen onderscheiden:

1. *Anything goes*. Een eerste kader voor pluralisme kan er uit bestaan dat alles toegelaten is, zonder onderscheid van betere of minder goede verklaringen.

2. *Het disciplinegerelateerde pluralisme*. Een tweede manier om het pluralisme te rechtvaardigen is te wijzen op de arbeidsverdeling en te stellen dat verschillende wetenschappelijke disciplines nood hebben aan verschillende vormen van verklaren.

3. *Pluralisme als synthese*. Een derde manier bestaat erin de verschillende verklaringvormen te beschouwen als complementaire delen die tot één synthese gebracht dienen te worden. In ieder onderzoek dienen de verschillende verklaringvormen gecombineerd te worden.

4. *Het vraaggerelateerde pluralisme*. Een vierde manier gaat er van uit dat verschillende verklaringvormen relevant zijn voor de verschillende waaromvragen die beantwoord moeten worden, en dat ze gebruikt worden afhankelijk van het opzet en de context van de verklaring.

5. *Monisme*. Het monisme stelt dat het pluralisme herleid kan worden tot een monisme. Er bestaat reeds een verklaringvorm die mits enige verdere ontwikkeling, op alle terreinen toepasbaar is, en de beste. Het pluralisme dat we nu in de sociale wetenschappen aantreffen, kan en moet vervangen worden door deze beste verklaringvorm, aldus dit monisme.

Als we het hierboven geschetste argument over verklaringspluralisme en het voorgestelde instrumentarium, in overweging nemen, kunnen we besluiten dat het vraaggerelateerde pluralisme het beste kader biedt. Hoe dit vraaggerelateerde pluralisme begrepen dient te worden, heb ik uitgewerkt voor de dichotomieën *structuur versus handelen* en *individualisme versus collectivisme*, en ook voor de dichotomieën *idealistische factoren versus materialistische factoren* en *verklaren versus begrijpen*. Hoe ik de eerste twee dichotomieën

tomieën behandeld heb, werd reeds in het voorgaande toegelicht. Bij het behandelen van de laatste twee dichotomieën vertrok ik vanuit de driedeling *cultuur*, *structuur* en *rationeel handelen*. Dit zijn drie verschillende focussen op de sociale werkelijkheid die we terugvinden in de sociale theorie; zulk een focus vertegenwoordigt meestal een opvatting over een Eerste Beweging, en wordt vertaald in de voorkeur voor één verklaringsvorm (bijvoorbeeld structuur als Eerste Beweging impliceert de keuze voor structurele verklaringen).

Ook hier maak ik dezelfde dubbele beweging als bij het behandelen van de discussie tussen individualisten en collectivisten. Ten eerste wordt de strakke koppeling tussen de focus (de ontologische opvatting over de Eerste Beweging) enerzijds, en de verklaringsvorm anderzijds, in vraag gesteld. Ten tweede tracht ik de *a priori* overtuigingen (over de sociale werkelijkheid) terug te dringen door in de eerste plaats aandacht te hebben voor de vruchtbaarheid van verschillende verklaringsvormen (waarbij de ontologie op de achtergrond de compatibiliteit waarborgt). Ik toon aan hoe door het overwegen van de pragmatiek van verklaren de relatie verhelderd kan worden tussen, enerzijds, verklaringen die verwijzen naar objectieve factoren (bijvoorbeeld structurele elementen) en, anderzijds, zij die verwijzen naar subjectieve factoren (bijvoorbeeld culturele elementen). Ook hier blijkt de introductie van de pragmatiek het bestaande debat ingrijpend te heroriënteren, en besluit ik dat ook in de discussies tussen *structuralisten*, *culturalisten* en *rationalisten* het vraaggerelateerde verklaringspluralisme verdedigd moet worden.

Op een soortgelijke wijze ga ik in op een aantal andere debatten in de filosofie van de sociale wetenschappen, maar het zou te veel ruimte in beslag nemen om die hier te overlopen. Zoals ondertussen wel duidelijk zal zijn, tracht ik de wetenschapsfilosofische overpeinzingen weg te trekken uit het hoekje van de metafysica en met de neus te drukken op de praktijk van de sociale wetenschapper, en op de pragmatische aspecten van deze praktijk. Daarbij heb ik aangetoond – door het uitwerken van een aantal toepassingen binnen sociaal-wetenschappelijke disciplines (met name in de geschiedbeoefening, de theorie van internationale relaties en de economie) – dat de ontwikkelde wetenschapsfilosofische heroriëntering niet louter theorie blijft. Aan de hand van deze toepassingen toon ik aan op welke wijze het ontwikkelde instrumentarium problemen omtrent verklaring kan verhelderen, en de wetenschapper kan helpen om te gaan met pluralisme.

In de geschiedbeoefening bekijk ik, ten eerste, hoe het ontwikkelde kader voor verklaringspluralisme en de aandacht voor de pragmatiek van het ver-

klaren een bijdrage kan leveren aan het vergelijken van concurrerende verklaringen in de geschiedbeoefening, en hoe het een bijdrage kan leveren aan het debat omtrent vergelijkende verklaringen (aandacht voor de rol van afgelegen oorzaken – *cf. supra* – is bij deze laatste zeer belangrijk). Ten tweede, analyseer ik het debat over het gebruik van rationele-keuzeverklaringen in plaats van structurele verklaringen in de macro-geschiedbeoefening en historische sociologie. We behandelen daarbij de discussie tussen Michael Taylor en Theda Skocpol over het verklaren van sociale revoluties. Ik toon aan hoe het debat geen aandacht heeft voor verschillende vormen van verklaringsinformatie. Door het expliciteren van waarom-vragen, aandacht voor het onderscheid tussen veroorzaking en verklaring, en voor de wisselwerking tussen de niveaus van verklaring, wordt het debat geheroriënteerd. (Macro-verklaringen blijven een belangrijke taak vervullen, en kunnen niet volledig vervangen worden door rationele-keuzeverklaringen.)

In de theorie van internationale relaties analyseerde ik het *structuur versus handelen* debat. In de bespreking van de ontwikkeling van strategieën om de relatie tussen structuur en handelen te vatten, stel ik de grote inbreng van structuristische oplossingen vast (die verwijzen naar Giddens, Bhaskar en Archer). Bij deze structuristische oplossingen wordt de wisselwerking tussen handelen en structuur benadrukt. De voorgestelde oplossingen betreffen echter hoofdzakelijk een ontologisch model; hoe de verklaringspraktijk daarop geënt wordt, blijft onderontwikkeld. Algemeen gesteld kan ik mijn antwoord op deze structuristische bijdragen aan dit debat in de theorie van internationale relaties als volgt samenvatten: deze pogingen die trachten alle verklaringen tot eenheid te brengen rondom een abstract structuur/handelen-model, overtuigen niet. De verklaringspraktijk, alsook de bestaande verklaringsmodellen en verklaringen, en de concurrentie ertussen, dienen (werkelijk) in overweging genomen te worden. De aandacht gaat te eenzijdig naar ontologische vernieuwingen.

Bij de toepassing van mijn kader voor verklaringspluralisme in de economie analyseerde ik de kritiek van Kritisch Realist Tony Lawson op het neo-klasieke-verklaringsmodel in de economie. Hij wil het naar eigen zeggen dominante positivistische deductieve verklaringmodel dat ontoereikend blijkt, vervangen door elementen aangedragen door het Kritisch Realisme. Ik bekritiseer Lawsons opvatting over verklaring daar hij volledig voorbijgaat aan de verschillende vragen die over éénzelfde sociaal feit gesteld kunnen worden, wat resulteert in verschillende vormen van verklaringen. (Zijn oplossing vertoont Hempeliaanse trekjes en loochent de praktijk.)

Na het illustreren van de nieuwe en vruchtbare denkpijlers die mijn inzichten in het verklaringspluralisme kunnen leveren in debatten tussen sociale wetenschappers, heb ik, tenslotte, de consequenties van het verdedigde verklaringspluralisme voor de verhouding tussen sociaal-wetenschappelijke disciplines onderling uitgediept. Een overzicht van historische stappen in de disciplinevorming en de arbeidsverdeling tussen de sociale wetenschappen, wordt gevolgd door een analyse van hedendaagse controversen. Ik behandel de beweging voor postautistische economiebeoefening in de economie en de Mr. Perestrojka-beweging in de politieke wetenschappen die zich beiden verzetten tegen de dominantie en het verder oprukken van het neo-klassieke verklaringsmodel in de economie, binnen de economie zelf, maar ook binnen de politieke wetenschappen. Het monistische karakter van dit model vormt een bedreiging voor het bestaande verklaringspluralisme. Aan de hand van de resultaten van dit proefschrift kan ik bepaalde punten van de kritiek van deze bewegingen zeker bijtreden en expliciteren, en bekritiseer ik de monistische kijk op de relaties tussen sociaal-wetenschappelijke disciplines, die er van uitgaat dat één model of verklaringvorm in alle disciplines toegepast dient te worden (*cf. Economics imperialism*).

Ook de synthesevoorstellen die de verschillende sociaal-wetenschappelijke disciplines willen samenvoegen in één discipline, worden bekritiseerd (*cf.* een historische sociale wetenschap *à la* Wallerstein). Deze synthesevoorstellen presenteren vaak een blauwdruk (en uitvoering) van een *unidisciplinaire* sociale wetenschap (als synthese van de bestaande sociale wetenschappen) die men meent nodig hebben om de nadelen van de disciplinaire indeling te vermijden. Voorstellen voor zulke *unidisciplinaire* sociale wetenschap houden vaak ook het voorschrijven van één ideaal verklaringmodel in, wat lijnrecht ingaat tegen het verdedigde vraaggerelateerde verklaringpluralisme. In de lijn van dit proefschrift lijkt het vraaggedreven sociaal-wetenschappelijk onderzoek het breekijzer om de sociale wetenschappen te openen. Daarbij suggereer ik dat interdisciplinariteit, gegroepeerd rond een (waarom-)vraag, een vruchtbare strategie kan zijn.

Bij wijze van besluit, wil ik benadrukken dat dit proefschrift aantoont in welke mate het herbekijken van enkele hardnekkige dichotomieën het debat in de filosofie van de sociale wetenschappen ten goede komt; de exclusieve manier van redeneren die vaak aanwezig is in deze debatten, wordt bekritiseerd. Daarnaast wordt doorheen dit proefschrift ook een duidelijke kritiek op de 'derde weg' geformuleerd. Deze 'derde weg' zoals ontwikkeld door Anthony Giddens, Kritisch Realisme,... wil de dichotomieën oplossen door

een algemene (verzoenende) synthese te ontwikkelen, een *via media*. Het resulteert in vaagheid en het verlies aan vruchtbare verklaringsvormen. Dit heb ik duidelijk gemaakt door het uitwerken van een kader voor verklaringspluralisme en de introductie van een instrumentarium voor het omgaan met verklaringen in de sociale wetenschappen, waarbij de vraagstelling en de motivatie centraal staan. Hierbij wordt een plaats gegeven aan de veelheid aan verklaringsvormen gebruikt door sociale wetenschappers, en wordt de meerwaarde van een pluralisme (in tegenstelling tot monisme of synthese) benadrukt. De idee, tenslotte, die sommige methodologen in de sociale wetenschappen koesteren, als zou het Kritisch Realisme de enige optie zijn om positivisme en postmodernisme te vermijden, blijkt dus, mijns inziens, fout. Ik heb daarentegen een breder terrein blootgelegd tussen een *ingegraven monisme* en een *ontwapenend pluralisme*, waar we een *polemisch pluralisme* aantreffen.

Jeroen Van Bouwel